

ІСТОРІЯ РЕЛІГІЇ ТА МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВЗАЄМИН

УДК 94(477. 83/. 86)+26(477) «1939–1941»

Володимир Старка

АНТИРЕЛІГІЙНА КАМПАНІЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ У ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ (1939–1941 РР.)

На основі архівних джерел і документальних видань, а також попередніх напрацювань науковців, із сучасних концептуальних позицій висвітлено особливості релігійного життя західноукраїнського селянства в умовах суспільно-політичних трансформацій 1939–1941 рр. Розглядаються особливості радянської державної політики у сфері релігії. Аналізуються механізми адаптації селян для реалізації духовних потреб, а також розкрито особливості міжконфесійного співжиття сільського населення в умовах тоталітарного режиму.

Ключові слова: селянство, Західна Україна, релігія, суспільні трансформації, тоталітаризм, ГКЦ.

Суспільні трансформації, швидкий розвиток науково-технічного прогресу, зміна правлячих режимів, ставить перед сучасним громадянином чимало викликів. Часто, пересічна людина не готова психологічно протистояти швидким переминам, і намагається у різний спосіб адаптуватися до них. В умовах швидкоплинних суспільних змін, спостерігається підвищення інтересу до релігії в окремих категорій населення, адже у вірі в Бога, люди намагаються знайти духовну підтримку, захист і відповіді на виклики сьогодення. Зважаючи на це, особливої актуальності набувають дослідження трансформації релігійної свідомості в умовах суспільно-політичних перетворень.

Не можна стверджувати, що ціннісні ідеали суспільства можуть миттєво та кардинально змінитися. Разом із тим, зміна політичного режиму, безумовно приводить до деяких перетворень в історичній традиції, соціальній ментальності та повсякденному житті населення. Людина завжди пристосовується до нових умов життя, така її природа. Події вересня 1939 – червня 1941 рр. зумовили ситуацію, при якій, за короткий проміжок часу, похитнулися чи почали розпадатися світоглядні ідеали, котрі формувалися століттями. Під тиском нової культури та ідеології, руйнувався звичний спосіб життя сільської громади із усім його розмаїттям.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що зміни котрі мають місце в сучасному українському суспільстві вимагають врахування попередніх здобутків і втрат у духовній сфері. Релігійне життя означеного періоду, пропонуємо розглянути на прикладі духовних життєвих орієнтирів західноукраїнського селянства, котре за визначенням Т. Шаніна, є доволі «незручним класом» для дослідників, проте, саме в цьому суспільному прошарку відображено всю палітру міжособистісних, соціокультурних, міжетнічних та міжконфесійних взаємин, які дозволяють розкрити процес духовних трансформацій.

Метою статті виступає дослідження трансформації традиційної духовної сфери щоденного життя селянства під впливом суспільно-політичних процесів 1939–1941 рр.

Реалізація мети наукової публікації зумовлює виконання наступних завдань: аналізу гуманітарної політики радянської влади на території Східної Галичини упродовж 1939–1941 рр.; характеристики реакції духовенства на дії офіційної влади; з'ясування впливу дії радянської влади на трансформацію духовного життя селянства.

Певні аспекти досліджуваної проблеми проаналізовано у наукових розвідках В. Войналовича, О. Лисенка та Я. Стоцького [1–3]. Вплив і наслідки радянського тоталітарного режиму на життя західноукраїнського селянства висвітлено у дослідженнях Б. Яроша, О. Малярчука та А. Кліша [4–5; 36].

Джерельна база дослідження ґрунтується на документальних матеріалах, які зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву в м. Львові (далі – ЦДІАЛ України), Державного архіву Львівської області (далі – Держархіву Львівської обл.).

Процес входження Східної Галичини до складу УРСР супроводжувався тотальною радянською організацією краю. Така трансформація відчутно позначилася на долі багатьох людей, руйнуючи усталений спосіб життя, ламаючи традиції тощо [6, с. 5]. У таких умовах частина сільського населення, здебільшого декласовані елементи та пристосованці, вітали соціалістичні перетворення, інша частина, переважно прихильники радикального українського націоналізму, не

сприйняла радянської дійсності, домінуюча ж більшість людей зайняла вичікувальну позицію та чекала рекомендацій з боку Греко-Католицької Церкви (далі – ГКЦ).

Зміни моделі щоденного життя, запропонованих радянською владою на приєднаних територіях, передбачали встановлення державної монополії на гуманітарну сферу. Підпорядкувавши практично усі освітні, наукові, культурні інституції, влада розпочала духовні перетворення з метою формування нового «радянського» світогляду громадян. Основні завдання «культурної революції» у західноукраїнському селі були безпосередньо пов'язані із подальшим успішним впровадженням соціалістичного способу життя. «Звільнення від релігійного задурманення буде сприяти на селі розвитку колективізації, а звідсіль зростанню добробуту селян» – йшлося в одній із пропагандистських брошур. Далі автори посібника з атеїстичної пропаганди зазначали: «релігійність селянства має під собою ще й досі ґрунт в економічному укладі сільського господарства та культурному назадняцтві населення. Церква пустила глибоке коріння в сільський побут. З моменту народження (хрестини) до самої смерті й далі після неї (поминок). При проведенні антирелігійної пропаганди, все це повинно бути взято до уваги» [7, с. 5].

Антирелігійна пропаганда на селі мала боротися не лише з релігією та її традиціями (звичками), але і з побутовими забобонами, що не завжди заохочували і священики. Методи впровадження «радянської духовності» відповідали доктрині, яку свого часу озвучив М. Горький під час виступу на зборах войовничих безбожників, де серед іншого зазначав, що в людях: «... сильно сидить традиція – штука, яку словами не швидко проб'єш... Проти емоцій має бути висунута така ж зарядка, така ж енергія і така ненависть... Справа не в тім, щоб ламати церкви, а в тому, щоб люди забули про церкви, щоб туди ніхто не ходив – ось чого треба добиватися» [8, с. 36].

Саме тому, сільському населенню Західної України, більшовики запропонували змінити традиційні християнські цінності, на «революційний соціалізм», псевдорелігію, котра за визначенням філософа М. Бердяєва, «... не економічним чи політичним вченням, а вірою, протилежною вірі християнській... Релігія соціалізму приймає спокусу перетворення каменю в хліб, спокусу соціалістичного чуда» [9, с. 320]. Нова релігія мала своє віровчення, «святих мучеників». Критика догм, вела до відлучення від «церкви», з усіма притаманними тоталітарній ідеології наслідками для пересічного громадянина.

Навернення до нової духовної доктрини відбувалося різноманітними методами та засобами. Інструкції із проведення антирелігійної пропаганди рекомендували активістам у роботі із селянами широко використовувати читання антирелігійної літератури, бесіди, лекції, випуск стінгазет, оформлення кутків безвірників, постановку вистав, екскурсії тощо [7, с. 9]. У перші ж дні, окупації Західної України Червоною армією, офіційна преса зарясніла антирелігійними повідомленнями. Зокрема, у газеті «Радянська Україна», в одній зі статей, її автор, описуючи антирадянську діяльність римо-католицького священика із с. Мочищини на Львівщині резюмував «Від молитви до теракту, такий шлях намісників Бога на землі» [10, с. 2].

Ціла армія різноманітних політруків, уповноважених, агітаторів в усіх населених пунктах чи не щодня проводила мітинги, збори, лекції тощо. Люди спочатку із цікавістю слухали промовців, згодом правда, ентузіазм відвідувати подібні заходи в місцевих низився. Під час мітингів, агітатори поширювали величезну кількість пропагандистської літератури, газет та листівок. Не забули і про портрети вождів партії, якими зарясніли фасади будинків, і котрими вщерть наповнювали адміністративні приміщення.

Нова влада у селах заходила організувати бібліотеки та хати-читальні з метою проведення культмасової роботи. Там, де вони діяли, піддавали ревізії книжковий фонд, на предмет вилучення антирадянської літератури. Для прикладу, сільська бібліотечна мережа Радохівського району на Львівщині станом на 1 вересня 1939 р. налічувала 14 тис. книг, а вже на 1 листопада 1939 р. книг залишилося 9 тис. [11, арк. 23]. Бібліотечний актив формувався здебільшого із учителів та агрономів. У його обов'язки, крім проведення масових заходів, входило і систематичне читання вголос радянських газет і журналів місцевим селянам, більшість з яких були неграмотними.

Окрім того, у сільських клубах свідомість широкого загалу піднімали за допомогою демонстрації кінопродукції. Сеанси відбувалися не лише у стаціонарних кінотеатрах, але і за допомогою пересувних кіноустановок. Зокрема, у регіоні діяло близько 100 пересувних кіноустановок, що давали можливість демонструвати кіносеанс у найвіддаленіших селах. Репертуар фільмів здебільшого мав революційне спрямування. «Щорс», «Чапаєв», «Олександр Невський», «Ленін у 1918», «Депутат Балтики», «Трактористи», «Багата наречена», «Кармелюк» [13, с. 3].

У сільських клубах відбувалися різноманітні лекторії та практикувалися обговорення найважливіших документів та директив радянської влади. Особливо кількість їх збільшувалася перед виборами до органів влади. Люди ходили на подібні заходи, просто за право відвідувати в

неділю службу [15, арк. 9 зв.]. Зрештою, селян котрі відвідували Церкву, стали залучати до понаднормових важких робіт у лісі, чи нараховували більші податки [14, арк. 75].

Значної уваги влада приділяла діяльності різноманітних професійних та аматорських хорових, драматичних, хореографічних та інших гуртків. Своєю діяльністю мистецькі гуртки мали доповнити палітру методів ідеологічного впливу на населення. Хоч іноді така практика призводила до конфузів. Так, залучений до святкування у с. Августівка Зборівського району Тернопільської області, чергової річниці жовтневої революції 8 листопада 1940 р., церковний хор, замість радянського гімну «Інтернаціонал», через незнання, виконав національний «Ще не вмерла Україна», при тому, за словами місцевого пароха: «Приявні на святі представники влади щиро оплескували український гімн» [16, арк. 25 зв.].

Антирелігійна пропаганда особливо посилювалася напередодні визначних релігійних свят, особливо перед Різдом та Великоднем. Згадана вище інструкція з антирелігійної пропаганди рекомендувала радянським активістам на Великодні свята організувати у селах паради фізкультурників і піонерів, спортивні змагання, ігри, радіоконцерти, організувати масові співи революційних пісень, конкурси на кращого танцюриста, гармоніста тощо [7, с. 13]. Опікуватися подібними заходами мали створені за радянським зразком «Спілки вояцьких безбожників». Основною метою діяльності подібних товариств була побудова безрелігійного, безвірницького комуністичного суспільства [21, с. 25].

За ініціативи місцевого прорадянського активу та за підтримки офіційних органів влади, у сільських клубах стали практикувати танці для молоді, які часто супроводжувалися пияцтвом [23, с. 907]. Найактивніше подібні дії практикувалися під час постів і у неділю. Наприклад, у страсну п'ятницю 1 травня 1941 р. у с. Теляче (Мирне) Підгаєцького району Тернопільської області радянські активісти вирішили організувати в клубі танці. Молоді активісти місцевої «Просвіти» на чолі з І. Зьомком зірвали цей захід, за що згодом були арештовані та страчені під час відступу більшовиків [26, с. 8].

Відсутність міри та зростання народного невдоволення змусили офіційну владу дещо призупинити подібного роду ініціативи. Так, у одному із партійних документів зазначалося «В роботі окремих клубів має місце надмірне захоплення розвагами і недооцінюються провідні завдання в галузі комуністичного виховання трудящих, зокрема, агітаційно-політична, інтернаціональна і військово-оборонна робота» [27, с. 23].

Сприяття викоріненню релігійної свідомості мало і впровадження нового побуту: звиздин, сімейних вечірок, радянських свят, свята першого засіву врожаю, громадські похорони, тощо [7, с. 10].

Основну увагу під час реформи гуманітарної сфери радянська влада спрямувала на систему освіти. Саме у галузі освіти використовувалися найрізноманітніші форми антирелігійної пропаганди. 3 жовтня 1939 р. у Східній Галичині розпочався навчальний процес, із певними новаціями. Передусім із класних приміщень вилучено ікони та розп'яття. Корекції зазнали навчальні плани. Якщо вивчення більшості навчальних дисциплін відбувалося за колишніми планами, то з освітнього процесу вилічили предмети релігійного спрямування та історії Польщі. Практично на всіх предметах частину часу приділяли лекціям із безбожництва [16, арк. 49 зв.].

3 метою перепідготовки освітніх працівників для роботи у нових ідеологічних умовах, скликалися різноманітні наради педагогів під егідою політуправління Українського фронту, а також відкрито розгалужено мережу курсів підвищення кваліфікації. Іноді «методи» перепідготовки вражали своїм цинізмом та жорстокістю. Для прикладу, місцевих учителів Рогатинського повіту Станиславівської області, напередодні Різдва та Великодня збирали на курси підвищення кваліфікації. Під час курсів, у час посту та особливо у «велику п'ятницю», педагогів змушували споживати м'ясні страви. Тих, хто відмовлявся, приймати участь у трапезі, погрожували звільненням із роботи та відповідною реакцією з боку правоохоронних органів [17, арк. 48]. Така «пропагандистська робота» стала значним випробуванням, як для учнів, так і для учителів, більшість яких була віруючими.

Подібне навчання позначилося і на якості знань. Про ефективність навчання у радянській школі та вечірніх освітніх курсах свідчить документ Львівського обласного військового комісаріату, згідно з яким, лише незначна частина призовників у червні 1941 р. вміла елементарно читати і писати, решта залишалися неграмотними [12, арк. 32].

Вбачаючи головного ворога радянзації у релігійних спільнотах, основне вістря політики радянської тоталітарної системи спрямовувалося на церковні організації та священиків. Зокрема, рішенням аграрної декларації Народних Зборів Західної України націоналізації підлягали усі церковні землі [28, с. 1]. Церковні організації та безпосередньо священиків змусили платити різноманітні види податків [30, с. 121]. Під час богослужінь влада стимулювала проведення антирелігійних мітингів та інших пропагандистських акцій. Молодих людей закликали не вінчатися

та хрестити новонароджених у церкві. Селян, котрі водили дітей до церкви, страшили вивозом до Сибіру, а учителів звільненням із роботи [16, арк. 71].

Одночасно із партійними та радянськими функціонерами, антирелігійною діяльністю активно опікувалися і офіцери НКВС. Зокрема, вище командування рекомендувало основний акцент діяльності спрямувати на «розкладальну» роботу серед віруючих, направлену на викриття контрреволюційної діяльності служителів культу з метою їх компрометації [32, с. 76–77].

Церква в особі її провідників намагалася врятувати вплив на вірних, разом із тим не загострювати відносин із новою владою. Польський костел, залишившись без свого лідера кардинала Августа Хлонда, почувався розгублено та пригнічено [33, с. 11]. За своїм лідером, парафії покидали і рядові католицькі священики [23, с. 898]. Православних приходів на території Східної Галичини практично не було. Зокрема, восени 1939 р. на Львівщині діяло п'ять православних церков і вісім православних священиків [34, с. 229]. Єдиною, найбільш організованою та здатною протистояти антирелігійній політиці радянської влади церковною спільнотою, залишалася Греко-Католицька Церква на чолі з митрополитом Андреем Шептицьким. Більшовики не забули його послання до вірян від 3 серпня 1936 р., де серед іншого митрополит зазначав «Хто допомагає комуністам в їх роботі, навіть суто політичній... той зраджує справу вбогих, терплячих і справедливих у цілому світі» [25, с. 910].

За таких суспільно-політичних умов, думки сільського населення розділилися. Частина громади піддалася агітації та стала активними прихильниками нововведень, інша група зайняла вичікувальну позицію. Більшість намагалася дотримуватися традиційного духовного життя.

А. Шептицький просив парафіяльних священиків продовжувати душпастирську діяльність та принагідно готувати «добрих господарів», які на випадок відсутності священика могли посвятити дитину тощо. Також настоятель рекомендував «повисуватися» владі, разом з тим, закликав духовних осіб не втручатися до політики і світських справ [24, с. 7].

Щоб протидіяти шкільній антирелігійній пропаганді, митрополит А. Шептицький у грудні 1939 р. посланням «До української молоді» закликав «... горнутися до всякого роду шкіл, користаючи з того, що навчання безплатне. Бо після християнської праведності та Божої благодаті знання є найбільшою силою, якою людина може розпорядитися». Разом з тим, Митрополит вказував: «... у кожній школі зачинають християнську науку від молитви; і ви так само робіте» [22, с. 376–377]. Автор послання закликав дітей не уникати частого прийняття святих таїн.

Чи усвідомили зміст послання діти, судити важко, проте зафіксовано чимало випадків відмов учнів слухати антирелігійну пропаганду в школі. Крім того, мали місце відмови учнів відвідувати уроки, через те, що часто на уроках учителі говорили про речі, які суперечили домашньому вихованню та тому, чому навчали отці церкви [35, с. 283].

Митрополит єдиний із духовних провідників галицького селянства, наважився відкрито звертатися із листами-зверненнями до партійно-державних керівників з критикою дій влади. Зокрема, листи отримали завідувач Львівським обласним відділом народної освіти у справі антирелігійної пропаганди у школах, Микита Хрущов та Кирило Студинський з приводу надмірного оподаткування сільського населення та священиків, А. Вишинський («чоловік благородний і великоможний» з проханням дозволити: «... відбувати потіхи релігійні, про які недужі і конаючі перед смертю просять» [18, арк. 38–39].

Релігійні перетворення у Західній Україні змусили духовного наставника греко-католиків звернутися із листом до Й. Сталіна. А. Шептицький попереджував лідера більшовиків, що подальша «... пропаганда безбожництва взагалі, а особливим способом в школах і оглядом молоді, є великою ошибкою советської влади на нашій території. Передусім, зражає і відстрашує народ, прив'язаний до своєї віри, як найважнішої частини народної традиції і причиняється до того, що той нарід, а особливим способом широкі маси селянства не мають» [23, с. 903].

Першими зазнали трансформації традиційні символи сільського життя: вітання та прикраси осель. Наприклад, у повсякденному житті звиклим вітанням українських селян було «Слава Ісусу Христу», а польських «Ні бенді похвальоне Єзус Христос» [29, с. 148]. З приходом більшовиків, у побут проникає нове вітання «Добрий день», яким, зазвичай, зверталися до учителів і директора школи, а також сільського чи партійного керівництва [29, с. 119]. На стінах у кожній хаті висіли образи, портрети родичів, та провідників українського народу – Т. Шевченка, І. Франка. На видному місці знаходилася Біблія, молитовники, часописи націоналістичного та господарського призначення. З приходом радянської влади, молодших членів родин – школярів, новоприбулі учителі, переконували, що це пережитки минулого, яких потрібно позбутися. Це викликало непорозуміння у сім'ях. Дітей змішували відвідувати уроки під час великих релігійних свят. Подібні дії викликали незадоволення як учнів, так і їх батьків. Діти часто відмовлялися ходити до школи через заборону ходити до церкви.

Піддавшись радянській агітації, частина місцевих активістів, здебільшого асоціальний елемент, одразу взялися до боротьби із церквою. У багатьох селах знищено придорожні «фігури», а на окремих храмах знято хрести [19, арк. 30]. Ситуація набирала такого розмаху, що влада змушена була вдаватися до обмеження дій активістів. ЦК КП(б)У восени 1939 р. видало низку постанов, де рекомендувало місцевим органам самоврядування не допускати конфіскації церковних приміщень, інших дій, виявляти пильність і враховувати «своєрідність обстановки, в якій вони працюють». Загалом, дії стосовно служителів культу, мали погоджуватися із центральними органами радянської влади [34, с. 240].

Експропріація церковних земель та її подальший розподіл між малоземельними селянами викликали неоднозначну реакцію місцевого населення. Виховані у традиціях поваги до приватної власності, селяни, в переважній більшості, не наважувалися обробляти колишню церковну землю. Хоча і траплялися випадки, коли «більшовицькі кличі поробили в релігійнім світогляді і в моральнім уровні значні і тріскі щілини: поняття приватної власності, релігійні практики (головно у чоловіків) улягли великому захитанню», що сприяло факту розподілу церковного поля між «місцевим шумовинням» та ситуації, коли парафіяльні будинки переобладнували під амбулаторії, школи чи клуби. Селяни про таких радянських активістів тихенько жартували: «ні корови, ні свині, тільки Сталін на стіні». Натомість парох с. Дуліби Новоострілецького деканату, тих, хто взяв церковну землю відлучив від церкви, через що, навіть місцеві бідняки під погрозами голови сільради не хотіли брати «церковне поле».

Не вкладалося у свідомості селян ставлення більшовиків до священників, котрі були моральними авторитетами села. Так, у с. Лапшин на Бережанщині пароха о. Недільського, енкаведисти взули у черевики з підшвами, набитими цвяхами та водили цілу ніч, аж поки той не згодився прийняти православ'я. Голова сільради с. Миклашів Зборівського району Тернопільської області назвав пароха «пасажиром», якого потрібно позбутися, та рекомендував останньому перекваліфікуватися на учителя.

Не витримавши тиску, частина служителів культу, залишали свої посади. Зокрема, парох с. Підгайчики Золочівського деканату А. Мізь, з приходом більшовиків покинув службу і поступив на державну службу, а колишній дяк с. Поляни Щирецького деканату В. Дума, під час релігійних свят і неділь працював на полі, зловживав, як і більшість місцевих парафіян горілкою, а під час святкування 1 травня 1941 р. ніс перед маніфестацією портрет Й. Сталіна. З відступом більшовиків, останній намагався відновитися на посаді дяка [31, с. 52–53]. «Множаться випадки, констатував А. Шептицький, – в яких вірні оскаржують священника, що занедбує проповіді. Тому мушу з натиском повторяти, що уважаю священника, який занедбує проповіді і катехизи як злого і недостойного працювати в душпастирстві». Далі митрополит зазначає: «Наша проповідь повинна дати нашим вірним оружжя до поборювання невіри. Маємо тепер змішаних з нашими людьми много нещасних душ, у яких вмовляють, що вони є безбожниками, а може і самі в себе таке вмовляють. З уваги на них треба і нам, і нашим вірним, мати ядерні і влучні аргументи, чи радше нісенітниці, якими воюють безбожники. Треба мати і піддавати вірним ядерні докази існування Бога...» [20, с. 35–36].

Згідно зі спогадами о. Павла Олійника із с. Августівка на Тернопільщині, «Село за нової влади змінилося. Якщо попередніми роками в селі ніхто не бачив п'яного чоловіка на жадній забаві, весіллі, хрестинах чи празнику, то тепер парубки та чоловіки середнього віку частенько вживали дешевеньку горілку. Не було що їм робити довгими зимовими вечорами, то вони збиралися в хатах, пили горілку і співали. Восени 1940 р. сільська крамниця була майже порожня. Крім горілки, смердючої риби, махорки, сірників і солі нічого більше не було. А селянину потрібні одяг, взуття, керосин, мило» [37, с. 665].

На подібну ситуацію змушений був реагувати митрополит А. Шептицький, який 15 лютого 1940 р. у посланні «Про небезпеку надуживання спиртних напоїв» зазначав, що «коли люди мають багато причин журитися і боятися про будучину, тоді є велика спокуса шукати потіхи чи сили в оп'яняючих напитках». Натомість розради потрібно шукати в «... молитві та пості». Тим, хто не дослухається до слів настоятеля ГКЦ, А. Шептицький наводить слова Апостола Павла: «пияцтво належить до тих діл тіла, котрі виключають із Божого царства» [24, с. 18].

Щоб не залишити селян без духовної опіки, А. Шептицький децю послабив окремі церковні правила, надавши дозвіл відправляти богослужіння у домівках і просто неба, таємно уділювати святих таїн хворим і вмираючим у державних лікарнях [20, с. 36].

Руйнування традиційної духовності галицького селянства призвели до того, що чимало прихильників та представників радянських органів місцевого самоврядування із відступом більшовиків у червні 1941 р., були страчені місцевими жителями [39, с. 49].

Найкраще характеризує стан духовності у Східній Галичині в умовах радянської дійсності лист нунція Орсеніго до кардинала Мальйоне. Зокрема, у документі зазначалося «Пропаганда

безбожників розгортається досить інтенсивно, але досі без серйозних результатів. Народ залишається вірним своїй релігії, а в боротьбі з безбожниками жінки відзначаються ревністю і відвагою; вони без вагання виходять назустріч пропагандистам атеїзму й виганяють їх з місцевості» [23, с. 907].

Важко не погодитися із думкою історика В. Ковалюка про те, що «... нові реалії насаджувалися одразу у шокових дозах та брутальним примусом. Тимчасові відступи й послаблення мали місце лише в тому разі, коли сигнали про відвертий опір певним заходам доходили до радянських верхів. Місцевій владі дозволялося на свій розсуд маневрувати, але аж ніяк не зупинятися і не відступати без команди» [33, с. 11]. У збереженні духовних цінностей галицького селянства в умовах радянського тоталітаризму, визначна роль належить ГКЦ та її лідеру А. Шептицькому. Очевидно, світогляд селянина перебував у органічній єдності із вченням християнської церкви. Розрив із церковною традицією для місцевого люду сприймався, як відізвання від чогось первородного, без чого не існує життя. Саме тому церква посідала особливе місце в духовному житті східногалицького села. Зрештою вона виступала не лише релігійною інституцією, але і уособленням українського національного духу. Саме тому, описуючи боротьбу радянського тоталітаризму із церквою, російський історик О. Оболонський констатував, що «В Росії релігія завжди була тісно пов'язана із світською владою... Тому, коли влада перестала підтримувати і почала її переслідувати, релігія, залишившись без звичної опори, рухнула... В інших країнах, які потрапили під комуністичне правління, церква, незважаючи на піддані стосовно неї за радянським зразком репресії, загалом вистояла, оскільки, очевидно, займала в національній свідомості інше місце» [9, с. 302].

Із відступом з території Східної Галичини більшовиків у червні 1941 р. духовні митарства селян не припинилися. Лідер греко-католиків передбачаючи прийдешні події, ще влітку 1940 р. зазначив, що «... радянська влада скоріше або пізніше розгромить нашу церкву. ...все діло, над яким я жертвовно працював через усі літа лежатиме в руїні» [38, с. 40].

Таким чином, радянський тоталітарний режим, взявши під контроль усі сфери щоденного життя селян, змінив усталений спосіб життя селянина.

Список використаних джерел.

1. Войналович В. А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політичний дискурс. К.: Світогляд, 2005. 741 с.
2. Лисенко О. Є. Церковне життя в Україні в 1943–1946 рр. К.: Інститут історії України НАН України, 1998. 404 с.
3. Стоцький Я. Держава і релігії в західних областях України: конфесійні трансформації в контексті державної політики 1944–1964 років: [Монографія]. К.: ФАДА ЛТД, 2008. 510 с.
4. Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях 30–50-ті роки ХХ ст. (історико-політологічний аспект). Луцьк: Надтир'я, 1995. 176 с.
5. Малирчук О. Тоталітаризм проти західноукраїнського села. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. 228 с.
6. Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р.: документи ГДА СБ України. ред. В. Даниленко. Київ 2009. 1311 с.
7. Збірник матеріалів по антирелігійній пропаганді та організації гуртків «Безвірника» на селі. Дніпропетровськ, 1928. 50 с.
8. Горький М. Речь на открытии II всесоюзного съезда союза воинствующих безбожников // Собрание сочинений в тридцати томах. Т. 25. Статьи, речи, приветствия 1929–1931. М. Государственное издательство художественной литературы, 1953. С. 34–36.
9. Оболонский А. Человек и власть: перекрестки российской истории. М., 2002. 416 с.
10. Ал. Сирота Вороги в сутанах і рясах // Радянська Україна. 1940. № 159(758). 12 липня. С. 2.
11. Держархів Львівської обл. Ф. 221. Оп. 1 Спр. 29. 48 арк.
12. Там само. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 188. 122 арк.
13. Кінофікація сіл області // Вільна Україна. 1939 № 42 (42) 13 листопада. С. 3.
14. ЦДІАЛ України. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 31. 9 зв. 15. Там само. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 33. 16. Там само. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 36. 25 зв. 17. Там само. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 38. с. 48.
18. Там само. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 104. 19. Там само. Ф. 859. Оп. 1. Спр. 10.
20. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950) / переклад з англійської Наталії Кочан, за редакцією Олега Турія. Львів, 2005. 268 с.
21. Дайрі Н. За безвірницький колгосп. Завдання та методи антирелігійної роботи в колгоспах. Харків, 1930. 48 с.
22. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944. Т. 2. кн. 1. ред. А. Кравчук. Львів, 1998. 572 с.
23. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944. Т. 2. кн. 2. ред. А. Кравчук. Львів, 1999. 1095 с.
24. Шептицький А. 1865–1944. Пастирські послання. Ред. колегія М. Гринчишин. Т. 3. 1939–1944 р. Львів, 2010. 828 с.
25. Шептицький А. Всечесному духовенству і вірним Божий мир і архіерейське благословення // Визвольний шлях 1988. Кн. 3. С. 905–920.
26. Коротка історія церкви і християнського життя громади села Теляче-Мирне. Рукопис. 28 с. Архів автора.
27. Кошарний І. Я. У сузір'ї соціалістичної культури. Культурне будівництво у возз'єднаних областях Української РСР (1939–1958). Львів, 1975. 238 с.
28. Декларація Народних Зборів Західної України про конфіскацію поміщицьких земель // Вільна Україна. 1939. № 32 (32). 29 жовтня. С. 1.
29. Західноукраїнські селяни в умовах суспільно-економічних трансформацій середини 1930-х – 1950-х рр. Усна історія / Старка В. В., Коріненко П. С., Брославський В. Л. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 308 с.
30. Коріненко П. С., Терещенко В. Д., Старка В. В., Киданюк А. В. Податки і повинності в галицькому селі (кінець XVIII – середина ХХ ст.): Монографія. Тернопіль, 2016. 200 с.
31. Старка В. Духовна спадщина Андрея Шептицького як джерело вивчення повсякденного життя

західноукраїнського селянства у 1939–1944 рр. // Українська Греко-Католицька Церква у контексті вітчизняної історії та сучасних суспільних реалій (до 150-ліття з дня народження митрополита Андрія Шептицького та 70-ліття з дня ув'язнення патріарха Йосифа Сліпого): Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Тернопіль, 24–25 квітня 2015 р.) За заг. ред. д. істор. н. Е. Бистрицької (гол. ред.), д. істор. н. І. Зуляка, д. філос. н. А. Колодного, д. філос. н. А. Колодного, д. філос. н. П. Яроцького. Тернопіль-Київ, 2015. С. 50–54. 32. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки. Т. 1, ред. В. Сергійчук. Київ, 2006. 920 с. 33. Ковалюк В. Культурологічні та духовні аспекти «радянзації» Західної України (вересень 1939 – червень 1941 рр.) // УДЖ. 1993. № 2–3. С. 3–17. 34. Баран В., Токарський В. «Зачистка»: політичні репресії в західних областях України у 1939–1941 рр. Львів, 2014. 456 с. 35. Олексюк В. Загір'я // Зборівщина: історія і сьогодення: Історико-краєзнавчий нарис. ред. М. Бігус. Тернопіль, 2008. С. 280–285. 36. Кліш А. Кирило Студинський в умовах суспільно-політичних трансформацій у Західній Україні 1939–1941 рр. // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. 2017. Ч. 29. С. 140–147. 37. Бережанська земля. Історично-мемуарний збірник. Торонто, 1998. 900 с. 38. Гайковський М. Греко-католицька церква як чинник українського державотворення (1946–1996 рр.) // Берестейська унія (1596–1996 рр.): статті й матеріали, Львів 1996, С. 38–44. 39. Підгайчани в боротьбі за волю України: Іст.-мемуар. Збірник. Тернопіль, 2000. 622 с.

References

1. Voinalovych V.A. Partiino-derzhavna polityka shchodo religii ta relihiinykh instytutsii v Ukraini 1940–1960-kh rokiv: politychnyi dyskurs [Party and State Policy on Religion and Religious Institutions in Ukraine 1940-1960s: Political Discourse]. K.: Svitohliad, 2005. 741 s. 2. Lysenko O.Ie. Tserkovne zhyttia v Ukraini v 1943–1946 rr. [Church life in Ukraine in 1943–1946]. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1998. 404 s. 3. Stotskyi Ya. Derzhava i religii v zakhidnykh oblastiakh Ukrainy: konfesiini transformatsii v konteksti derzhavnoi polityky 1944–1964 rokiv [State and Religions in the Western Regions of Ukraine: Confessional Transformations in the Context of the State Policy of 1944–1964]: [Monohrafiia]. K.: FADA LTD, 2008. 510 s. 4. Yarosh B.O. Totalitarnyi rehym na zakhidnoukrainskykh zemliakh 30–50-ti roky XX st. (istoryko-politohichnyi aspekt) [Totalitarian regime in the West Ukrainian lands 30–50th years of the twentieth century. (historical and political aspect)]. Lutsk: Nadstyria, 1995. 176 s. 5. Maliarchuk O. Totalitaryzm proty zakhidnoukrainskoho sela [Totalitarianism against the Western Ukrainian village]. Ivano-Frankivsk: Misto NV, 2008. 228 s. 6. Radianski orhany derzhavnoi bezpeky u 1939 – chervni 1941 r.: dokumenty HDA SB Ukrainy [Soviet State Security Institutions in 1939 - June 1941: documents of the State Tax Administration of the Security Service of Ukraine]. red. V. Danylenko. Kyiv 2009. 1311 s. 7. Zbirnyk materialiv po antyrelihiinii propahandi ta orhanizatsii hurtkiv «Bezvirnyka» na seli [Collection of materials on anti-religious propaganda and organization of circles «Bezvirnyka» in the village]. Dnipropetrovsk, 1928. 50 s. 8. Horkyi M. Rech na otkrytii II vsesoiuznogo sjezda soiuza voinstvuiushchikh bezbozhnikov [Speech at the opening of the Second All-Union Congress of the Union of Militant Atheists]. Sobranie sochinenii v tridsaty tomakh. T. 25. Stati, rechi, privetstviia 1929–1931. M. Hosudarstvennoe yzdatelstvo khudozhestvennoi literatury, 1953. S. 34–36. 9. Obolonskyi A. Chelovek y vlast: perekrestki rossiiskoi istorii [Man and power: the intersections of Russian history]. M., 2002. 416 s. 10. Syrota Al. Vorohy v sutanakh i riasakh [Enemy in pods and rice]. Radianska Ukraina. 1940. № 159 (758) vid 12 lypnia. S. 2. 11. Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti. F. 221. Op. 1 Spr. 29. 48 ark. 12. Tam samo. F. 221. Op. 1. Spr. 188. 122 ark. 13. Kinofikatsiia sil oblasti [Kinization of villages in the area]. Vilna Ukraina. 1939 № 42 (42) 13 lystopada. S. 3. 14. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lviv. F. 201. Op. 1. Spr. 31. 9 zv. 15. Tam samo. F. 201. Op. 1. Spr. 33. 16. Tam samo. F. 201. Op. 1. Spr. 36. 25 zv. 17. Tam samo. F. 201. Op. 1. Spr. 38. s. 48. 18. Tam samo. F. 201. Op. 1. Spr. 104. 19. Tam samo. F. 859. Op. 1. Spr. 10. 20. Botsiurkiv B. Ukrainska Hreko-Katolytska Tserkva i Radianska derzhava (1939–1950) [Ukrainian Greek Catholic Church and Soviet State (1939–1950)] / pereklad z anhliiskoi Natalii Kochan, za redaktsiieiu Oleha Turia. Lviv, 2005. 268 s. 21. Dairi N. Za bezvirnytskyi kolhosp. Zavdannia ta metody antyrelihiinoi roboty v kolhospakh [For the hopeless collective farm. Tasks and methods of anti-religious work in collective farms]. Kharkiv, 1930. 48 s. 22. Mytropolyt Andrei Sheptytskyi: Zhyttia i diialnist. Dokumenty i materialy 1899–1944 [Metropolitan Andrey Sheptytsky: Life and activities. Documents and Materials 1899–1944]. T. 2. kn. 1. red. A. Kravchuk. Lviv, 1998. 572 s. 23. Mytropolyt Andrei Sheptytskyi: Zhyttia i diialnist. Dokumenty i materialy 1899–1944 [Metropolitan Andrey Sheptytsky: Life and activities. Documents and Materials 1899–1944]. T. 2. kn. 2. red. A. Kravchuk. Lviv, 1999. 1095 s. 24. Sheptytskyi A. 1865–1944. Pastyrski poslannia [Sheptytsky A. 1865–1944. Pastoral messages]. Red. kolehiia M. Hrynchyshyn. T. 3. 1939–1944 r. Lviv, 2010. 828 s. 25. Sheptytskyi A. Vsechesnomu dukhovenstvu i virnym Bozhyi myr i arkhiiereiske blahoslovennia [The religious clergy and faithful God's peace and the bishop's blessing]. Vyzvolnyi shliakh 1988. Kn. 3. S. 905–920. 26. Korotka istoriia tserkvy i khrystyianskoho zhyttia hromady sela Teliache-Myrne [Brief history of the church and the Christian community life of the village Teliache-Mirne]. Rukopys. 28 s. Arkhiv avtora. 27. Kosharnyi I. Ya. U suziri sotsialistychnoi kultury. Kulturne budivnytstvo u vozziednanykh oblastiakh Ukrainkoi RSR (1939–1958) [In the constellation of socialist culture. Cultural construction in the reunited regions of the Ukrainian SSR (1939–1958)]. Lviv, 1975. 238 s. 28. Deklaratsiia Narodnykh Zboriv Zakhidnoi Ukrainy pro konfiskatsiiu pomishchytyskykh zemel [Declaration of the People's Assembly of Western Ukraine on the confiscation of landlords]. Vilna Ukraina. 1939. № 32 (32). 29 zhovtnia. S. 1. 29. Zakhidnoukrainski seliany v umovakh suspilno-ekonomichnykh transformatsii seredy 1930-kh – 1950-kh rr. Usna istoriia [Western Ukrainian peasants in the conditions of socio-economic transformations of the mid-1930s-1950s. Oral history] / Starka V.V., Korinenko P.S., Broslavskiy V.L.

Ternopil: TNPU im.. V. Hnatiuka, 308 s. 30. Korinenko P.S., Tereshchenko V.D., Starka V.V., Kydaniuk A.V. Podatky i povynnosti v halytskomu seli (kinets XVIII – seredyna XX st.) [Taxes and duties in the Galician village (end of the XVIII – the middle of the XX century)]: Monohrafiia. Ternopil, 2016. 200 s. 31. Starka V. Dukhovna spadshchyna Andreia Sheptytskoho yak dzherelo vyvchennia povsiakdennoho zhyttia zakhidnoukrainskoho selianstva u 1939–1944 rr. [The spiritual heritage of Andrei Sheptytsky as a source of study of the daily life of the Western Ukrainian peasantry in 1939–1944]. Ukrainka Hreko-Katolytska Tserkva u konteksti vitchyznianoï istorii ta suchasnykh suspilnykh realii (do 150-littia z dnia narodzhennia mytropolyta Andreia Sheptytskoho ta 70-littia z dnia uviaznennia patriarkha Yosyfa Slipoho): Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu (m. Ternopil, 24–25 kvitnia 2015 r.) Za zah. red. d. istor. n. E. Bystrytskoi (hol. red.), d. istor. n. I. Zuliaka, d. filos. n. A. Kolodnoho, d. filos. n. A. Kolodnoho, d. filos. n. P. Yarotskoho. Ternopil-Kyiv, 2015. S. 50–54. 32. Likvidatsiia UHKTs (1939–1946). Dokumenty radianskykh orhaniv derzhavnoi bezpeky [Liquidation of the UGCC (1939–1946). Documents of the Soviet bodies of state security]. T. 1. red. V. Serhiichuk. Kyiv, 2006. 920 s. 33. Kovaliuk V. Kulturolohichni ta dukhovni aspekty «radianizatsii» Zakhidnoi Ukrainy (veresen 1939 – cherven 1941 rr.) [Cultural and spiritual aspects of «Sovietization» of Western Ukraine (September 1939 – June 1941)]. UIZh. 1993. № 2–3. S. 3–17. 34. Baran V., Tokarskyi V. «Zachystka»: politychni represii v zakhidnykh oblastiakh Ukrainy u 1939–1941 rr. [«Clearing»: Political Repressions in the Western Regions of Ukraine in 1939–1941]. Lviv, 2014. 456 s. 35. Oleksiuk V. Zahiria [Zahiria]. Zborivshchyna: istoriia i sohodennia: Istoryko-kraieznavchyi narys. red. M. Bihus. Ternopil, 2008. S. 280–285. 36. Klish A. Kyrylo Studynskyi v umovakh suspilno-politychnykh transformatsii u Zakhidnii Ukraini 1939–1941 rr. [Kyrylo Studynskyi in the conditions of socio-political transformations in Western Ukraine 1939–1941]. Halychyna. Naukovi i kulturno-prosvitnii kraieznavchyi chasopys. 2017. Ch. 29. S. 140–147. 37. Berezhanska zemlia. Istorychno-memuarnyi zbirnyk [Berezhansky land. Historical memoir collection]. Toronto, 1998. 900 s. 38. Haikovskiy M. Hreko-katolytska tserkva yak chynnyk ukrainskoho derzhavotvorenna (1946–1996 rr.) [Greco-Catholic Church as a factor in Ukrainian statehood (1946–1996)]. Beresteiska uniiia (1596–1996 rr.): statti y materialy, Lviv 1996, S. 38–44. 39. Pidhaichany v borotbi za voliu Ukrainy [Pidhaychans in the struggle for the freedom of Ukraine]: Ist.-memuar. Zbirnyk. Ternopil, 2000. 622 s.

Volodymyr Starka

ANTI-RELIGIOUS CAMPAIGN OF SOVIET POWER IN WESTERN UKRAINIAN VILLAGE 1939–1941

The peculiarities of religious life of western Ukrainian villagers in the age of social and political transformations since 1939 till 1941 are elucidated from the modern conceptual ideas based on archival sources, documentary publications and previous researches of scholars. The peculiarities of the state policy in the sphere of religion during Soviet regimes are considered. The mechanisms of villagers adaptation for realization of their spiritual needs are analyzed and the peculiarities of interchurch coexistence of rural population in the age of totalitarian regim are revealed.

Key words: peasantry, Western Ukraine, religion, social transformations, totalitarianism, GCCh.